

УДК [378/147:908]:37.091.12.011.3-51:91
DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2019.67-1.16>

О. В. Чала

асистент кафедри географії
ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ КРАЄЗНАВЧОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ГЕОГРАФІВ

У статті надається короткий аналіз щодо наявності краєзнавчого компоненту у процесі фахової підготовки майбутніх географів, який дозволяє реалізувати провідні тенденції розвитку освіти та перейти від загальної освіти громадянина в цілому до утворення представника конкретного територіального і соціокультурного співтовариства й людини з усіма індивідуальними особливостями і здібностями. Зроблено аналіз сучасної психолого-педагогічної літератури щодо використання краєзнавчого матеріалу в освітньому і виховному процесі. Визначено найважливіші аспекти реалізації краєзнавчої компетентності майбутнього географа. Встановлено, що рушійною силою процесу формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів є наявність відповідних педагогічних умов. Отже, для результативності педагогічного процесу визначено та обґрунтовано спеціальні педагогічні умови, вибір яких може забезпечити стійкі показники окремого педагогічного результату, зокрема й формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі фахової підготовки. З'ясовано, що активна пізнавальна краєзнавча діяльність не може бути ефективною, якщо не були створені відповідні стимули для мотиваційної, емоційної і вольової сфери студентів-географів. Розкрито методи мотивації у процесі формування краєзнавчої компетентності. Зазначено, що різні види діяльності містять всі необхідні компоненти для засвоєння відповідних краєзнавчих знань, практичних умінь та навичок. Визначено, що одна діяльність не може замінити іншу, тому при залученні майбутніх фахівців до краєзнавчої діяльності доцільно використовувати комплекс згаданих видів діяльності. Окреслено, що взаємозв'язок змістовного та методичного компонентів дозволяє вирішити низку завдань, спрямованих на формування краєзнавчої компетентності. Зроблено висновок про те, що використання комплексу розглянутих педагогічних умов формування краєзнавчої компетентності сприятиме інтенсифікації навчального процесу, становленню різнобічної особистості майбутнього фахівця, який володітиме необхідними якостями для краєзнавчої діяльності у сучасному суспільстві.

Ключові слова: педагогічні умови, краєзнавчий компонент, краєзнавча підготовка, краєзнавча діяльність, інтеріоризація, методи мотивації.

Постановка проблеми. Динаміка соціального розвитку суспільства підвищує вимоги до формування не тільки професійних, а й моральних якостей майбутнього фахівця. У вирішенні цих завдань великим потенціалом володіє саме краєзнавство.

Наявність краєзнавчого компоненту у процесі професійної підготовки майбутніх географів дозволяє реалізувати провідні тенденції розвитку освіти, сприяючи переходу від загальної освіти громадянина до утворення представника конкретного територіального і соціокультурного співтовариства й людини з усіма індивідуальними особливостями і здібностями.

Включення краєзнавчого матеріалу у зміст навчання дозволяє зробити вагомий внесок у виховання творчої, соціально активної, самостійної особистості, адаптованої до умов сучасного життя, яка має духовно-моральні ідеали та цінності, знає та поважає традиції своєї країни.

У сучасній соціокультурній ситуації створюються умови для розширення спектру сприятливих передумов розвитку краєзнавства.

Важливою проблемою сучасності в педагогічній науці і практиці залишається пошук ефективних шляхів вдосконалення процесу професійної підготовки викладача як компетентного фахівця, здатного використовувати творчий підхід в різних напрямках. Також проблемною є відповідь на соціальне замовлення і сучасні освітні виклики.

Формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі фахової підготовки являє собою складну педагогічну систему. Відомо, що ефективність розвитку та функціонування будь-якої педагогічної системи залежить від дотримання певних педагогічних умов. Отже, для результативності педагогічного процесу формування краєзнавчої компетентності необхідно визначити та обґрунтувати педагогічні умови, вибір яких повинен забезпечити стійкі показники окремого педагогічного результату.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз сучасної психолого-педагогічної літератури показав, що багато уваги вченими було звернено на розробку різних аспектів краєзнавчої освіти, зокрема становлення краєзнавства як

науки, визначення її дидактичної сутності. Цими проблемами займалися такі вчені, як О. Барков, В. Бондар, О. Браславська, Л. Вішнікіна, С. Гончаренко, А. Даринський, М. Мілонов, Г. Попович, О. Тімець, О. Топузов. Про необхідність включення краєзнавчого компоненту до процесу професійної підготовки студентів у вищому навчальному закладі йдеться в роботах Г. Аверкієвої, В. Бузова, М. Костриці, С. Кривої, М. Криловця, А. Ламашева, Г. Лисичарової, А. Мажитової, Б. Наумова, В. Обозного, І. Пруса, І. Рожі, Л. Смирнової, В. Степанкова та інших.

Метою статті є визначення педагогічних умов, які будуть підвищувати сформованість краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі фахової підготовки.

Виклад основного матеріалу. Краєзнавча підготовка майбутніх вчителів географії – це процес формування компетенцій студентів-географів з питань історії, природи, демографії, господарства, екології, культури та побуту територій, які називаються своєю місцевістю, рідним краєм, з метою організації краєзнавчої діяльності.

Під краєзнавчою діяльністю слід розуміти комплекс цілеспрямованих заходів для реалізації у навчальному процесі цілей і завдань географічного краєзнавства. На основі географічних знань та умінь студенти-географи навчаються діяти в пропонованих ситуаціях і накопичують досвід краєзнавчої діяльності.

Найважливішими аспектами реалізації краєзнавчої компетентності майбутнього географа є такі:

- засвоєння методів самостійного отримання знань з різних інформаційних джерел;
- виконання ролі громадянина, члена соціальної групи або колективу;
- вміння аналізувати ситуацію на ринку праці, удосконалювати і реалізовувати професійні можливості;
- знання культурних та побутових особливостей населення.

На наш погляд, процес викладання географії можна вдосконалити за рахунок краєзнавчого складника. Студенти добре знатимуть культуру рідного краю, вмітимуть гідно оцінювати минуле і бачити перспективи подальшого розвитку свого регіону в соціокультурному просторі.

На нашу думку, рушійною силою процесу формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів є наявність таких педагогічних умов:

- забезпечення позитивної мотивації, яка стимулює активну пізнавальну краєзнавчу діяльність;
- залучення майбутніх географів до різних видів діяльності краєзнавчого характеру;
- змістовно-методичного забезпечення процесу формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі фахової підготовки.

Перша умова – *забезпечення позитивної мотивації, яка стимулює активну пізнавальну краєзнавчу діяльність*. Для формування мотивів навчальної діяльності використовуються усі можливі способи організації навчального процесу, які мають стимулюючий вплив. Стимулювання людини має спрямовуватися на формування позитивної мотивації. На думку Є. Нікітіної, стимул – це об'єктивний фактор, роль якого визначається не матеріальною природою, а значенням для здійснення конкретного виду діяльності. Об'єктивне існування стимулу буде можливим, якщо спонукання, викликане ним, буде вірно оцінене та правильно сприйняте свідомістю [2, с. 30].

З огляду на сказане під час організації стимулюючого впливу на мотиваційний складник освітньої діяльності важливе значення має усвідомлення, правильна оцінка і активізація на цій основі пізнавально-краєзнавчої діяльності.

В. Тарасюк стверджує, що інтенсифікація процесу мотивації можлива, якщо використовувати стимули як змінні величини між потребами і мотивами. Під їхнім впливом об'єкти і потреби, змінюючись у свідомості особистості, виступають як мотиви, які передбачають усвідомлену мету і особистісне обґрунтування діяльності [2, с. 33].

Отже, стимули, що виступають як змінні величини між потребами і мотивами здійснення пізнавальної краєзнавчої діяльності, будуть не тільки рушійними силами, а й показниками активності самого суб'єкта, формами саморозвитку з боку особистості [2, с. 39].

У результаті педагогічного стимулювання відбувається інтеріоризація (перетікання) зовнішніх, соціально-ціннісних стимулів в особистісно-значущі мотиви поведінки. На цій основі формується позитивне емоційно-значуще ставлення до засобів, форм, методів стимулюючого впливу [5, с. 199].

Отже, педагогічне стимулювання виступає чинником, який викликає прагнення, а воно грає роль засобу, який спрямовує студентів-географів до активної пізнавальної краєзнавчої діяльності [5, с. 203].

З огляду на це методи мотивації з точки зору стимулюючих умов та впливів відповідно до процесу формування краєзнавчої компетентності можуть бути розкриті у такий спосіб (табл. 1).

Основними вимогами до стимулювання мотиваційно-ціннісного складника процесу формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів є такі:

- прогнозованість ефективності результатів стимулювання на основі об'єктивних критеріїв та показників;
- відповідність стимулу поставленій меті і завданням пізнавальної краєзнавчої діяльності;
- адекватність використаних методів, засобів, форм стимулювання.

Активна пізнавальна краєзнавча діяльність не може бути ефективною, якщо не створені відповідні стимули для мотиваційної, емоційної і вольової сфери студентів-географів.

Друга умова – залучення студентів-географів до різних видів діяльності краєзнавчого характеру. Реалізація даної умови дозволяє організувати діяльність, спрямовану на розвиток особистості кожного студента, яка поглиблює і розширює краєзнавчі знання, формує краєзнавчі вміння та навички добування і використання краєзнавчої інформації з різних джерел та науково-допоміжних матеріалів шляхом виконання дослідницьких, проектних, творчих робіт. Краєзнавча діяльність сприяє розвитку особистісних якостей у процесі колективної, творчої діяльності, задовольняє, стимулює інтереси кожного із студентів, а також сприяє підвищенню сформованості краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі фахової підготовки.

С. Литвиненко зазначає: «Підготовка виступає засобом формування готовності до діяльності, а готовність є результатом і показником якості підготовки, що реалізується і перевіряється в діяльності» [1, с. 87].

Діяльність краєзнавчого характеру являє собою внутрішню (психічну) і зовнішню (фізичну) активність людини, змістом якої є всебічне вивчення навколишнього середовища, накопичення знань про нього та використання їх у професійній науково-практичній діяльності. Кожен вид діяльності являє собою творчий процес, в якому проявляється активність, самостійність, індивідуальна неповторність, творчість особистості.

Навчальна краєзнавча діяльність у вузі спрямована на підготовку фахівця, здатного на високому науковому та методичному рівні реалізувати краєзнавчий принцип викладання на курсах географії, вести викладання предмета «Краєзнавство» в умовах регіоналізації освіти, працювати над всебічним вивченням рідного краю.

Формуванню краєзнавчої компетентності майбутніх географів сприяють такі види діяльності

краєзнавчого характеру: пізнавальна, пошуково-дослідницька, колективно-творча та ціннісно-орієнтаційна.

Згідно з визначенням В. Сластьоніна пізнавальна діяльність являє собою спеціально організоване пізнання студентом з метою оволодіння знаннями про багатство рідної культури, накопиченої людством [4, с. 382].

Пізнавальна діяльність як умова саморозвитку студентів ставить їх перед необхідністю проявляти вольові зусилля з метою пошуку матеріалу, його систематизації, використання в роботі, розширює світогляд майбутніх фахівців, пристосовує до використання різних джерел краєзнавчої інформації.

Пошуково-дослідницька діяльність студентів-географів формує і вдосконалює практичні навички наукової організації праці, активізує розвиток інтелектуальних здібностей, прагнення до самостійного пошуку, формує інтерес до краєзнавчих знань. Проблеми краєзнавчих досліджень відрізняються за специфікою, бо краєзнавчі об'єкти або теми, як правило, є маловивченими (наприклад, історія окремих населених пунктів, підприємств, культурних пам'яток), що створює великі можливості для успішної пошуково-дослідницької роботи майбутніх географів.

У процесі залучення до пошуково-дослідницької діяльності студенти стають учасниками творчого процесу. Обміркувавши поставлену проблему, вони намічають план пошуку, роблять припущення (висувають гіпотези), визначають спосіб перевірки, проводять спостереження, фіксують факти, порівнюють їх, класифікують, узагальнюють, роблять висновки, пишуть реферати, готують виставки, організують семінари, конференції тощо [3, с. 175].

Важливу роль відіграє колективно-творча діяльність студентів, яка позитивно впливає на процес формування краєзнавчої компетентності. Така діяльність – це запланована низка заходів краєзнавчої тематики, які завдяки цілеспрямованій діяльності викладача орієнтовані на формування краєзнавчої компетентності.

Таблиця 1

Методи мотивації у процесі формування краєзнавчої компетентності

Методи	Стимулюючі умови (активні методи)	Стимулюючий вплив (пасивні методи)
Соціальні методи	<ul style="list-style-type: none"> – створення можливостей для інтенсивного спілкування; – формування і розвиток організаційної, дослідницької культури на основі ідей співпраці; – створення рівнозначних умов для всіх студентів; – доступність інформації; – закріплення ідеї співпраці як принципу цінності колективу 	<ul style="list-style-type: none"> – формування груп та залучення суб'єктів освіти, громадських організацій, зацікавлених в проведенні краєзнавчої діяльності; – широке інформування студентів щодо здійснення пізнавальної краєзнавчої діяльності
Організаційні методи	<ul style="list-style-type: none"> – викладач не повинен одноосібно приймати важливі рішення в ході проведення дослідницької краєзнавчої діяльності 	<ul style="list-style-type: none"> – організація спільної діяльності викладача і студентів та проведення спільної дослідницької краєзнавчої діяльності
Психологічні методи	<ul style="list-style-type: none"> – позитивна психологічна, товариська атмосфера; – доброзичливі міжособистісні відносини в групі; – низький рівень конфліктності 	<ul style="list-style-type: none"> – розвиток у студентів мотивів до співпраці; – персональне консультування

На думку О. Савиної, колективно-творча справа є найважливішим структурним компонентом методики колективно-творчого виховання, яка дозволяє створити в університеті широке творче поле, суть якого полягає в тому, що кожен учасник справи знаходиться в ситуації фантазії, тобто створення чогось нового. У процесі спільної роботи відбувається взаємодія людей різного віку. Під час планування та організації колективно-творчої діяльності студенти різних курсів і спеціальностей географічної спрямованості набувають великого досвіду з краєзнавства, кожен може подати ідею, запропонувати новий спосіб дії, взятися за реалізацію певного етапу колективної творчої справи.

На думку Т. Стефановської, якщо збагатити колектив та особистість соціально цінним досвідом, то колективна творча діяльність дозволить кожному студенту проявити і вдосконалити кращі професійні задатки і здібності, потреби і відносини, а також морально і духовно зростати.

Ціннісно-орієнтаційна діяльність студентів-географів – це цілеспрямоване осмислення та оцінка соціальних значень та явищ, процесів і об'єктів навколишньої дійсності та формування у зв'язку з цим особистісних смислів, тобто відображення свободи особистості в її оцінках, уподобаннях, симпатіях, антипатіях. Важливе значення ціннісно-орієнтаційної діяльності полягає у формуванні інтелектуально-моральної свободи особистості, розвитку її як суб'єкта пізнання, праці і спілкування.

У «Психологічному словнику» особистісний сенс визначається як індивідуалізоване відображення справжнього ставлення особистості до тих об'єктів, заради яких розгортається її діяльність. Введення поняття особистісного сенсу як одиниці свідомості (О. Леонтьєв) зіграло важливу роль в подоланні інтелектуального трактування свідомості (суми знань про світ), а також для вирішення проблеми співвідношення індивідуальної і суспільної свідомості в житті особистості.

Основними об'єктами, щодо яких має бути сформоване адекватне оцінювання свого ставлення, є суспільство, колектив, людина як найвища цінність, природа, культура, наука, історія рідного краю, мистецтво. Основу становить спілкування, яке, на думку Х. Лійметса, є обміном цінностями.

Ціннісно-орієнтаційна діяльність пронизує всі види діяльності краєзнавчого характеру і спрямована на раціональне осмислення загальнолюдських, соціальних і краєзнавчих цінностей навколишнього світу та усвідомлення особистісної причетності в усіх проявах.

Усі види краєзнавчої діяльності мають освітній, розвивальний і виховний потенціал, сприяють розширенню інформованості студентів про культурний та природний простір рідного краю, сприяють досягненню студентами професійної краєзнавчої грамотності, формують духовно ціннісне

ставлення до історичної й культурної спадщини свого краю. Одна діяльність не може замінити іншу. Отже, доцільно використовувати комплекс згаданих вище видів діяльності.

Третя умова – *змістовно-методичне забезпечення процесу формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі фахової підготовки*. Така умова включає в себе змістовний та методичний компоненти. Змістовне наповнення цієї умови утворює сукупність компонентів – інформаційного (системи краєзнавчих знань), операційного (досвіду здійснення способів діяльності, який втілюється в засвоєних уміннях і навичках особистості), аксіологічного (емоційно-ціннісного й особистісного ставлення до рідного краю).

При відборі змістовного наповнення даної умови ми покладаємось на загальні принципи формування змісту освіти, розроблені В. Краєвським. Це такі принципи:

– принцип відповідності змісту географічної освіти вимогам розвитку суспільства, науки, культури та особистості. Включення до змісту географічної освіти краєзнавчих знань, умінь і навичок, що впливає на різні види діяльності студентів та відображає сучасний рівень розвитку соціуму, надає можливості для особистісного зростання;

– принцип гуманізації і гуманітаризації змісту географічної освіти пов'язаний зі світоглядною підготовкою студентів-географів і формуванням найбільш пріоритетних компонентів гуманітарної культури особистості студента;

– принцип фундаменталізації змісту географічної освіти передбачає надання змістовних і універсальних знань з географії, формування географічної культури і розвиток абстрактного мислення географів на основі залучення цілісних, глобальних, об'єктивних даних з краєзнавчих досліджень та вимагає встановлення наступності і міждисциплінарних зв'язків, опори на усвідомлення студентами суті методології пізнавальної та практичної краєзнавчої діяльності;

– принцип єдиної змістовної і процесуальної сторони враховує освітній простір, який пов'язаний із процесом формування краєзнавчої компетентності.

Методичний компонент відображає сукупність прийомів, методів і форм організації та регуляції процесу формування краєзнавчої компетентності, порядок їх застосування та інтерпретацію отриманих результатів у ході досягнення поставленої мети. Методичний компонент утворює сукупність освітніх програм, навчальних і методичних посібників для студентів та викладачів з краєзнавства, методичних розробок тощо.

Тісний взаємозв'язок змістовного та методичного компонентів дозволяє вирішити низку завдань, спрямованих на формування краєзнавчої компетентності: а) поглибити знання з історії

та сучасності рідного краю; б) сформувати уявлення про різні сторони життя свого краю та місцевого населення; в) розвинути прагнення пізнавати свій край; г) сприяти формуванню особистісного ставлення до рідного краю; г') сприяти розвитку та вдосконаленню громадянських якостей, патріотичного ставлення до малої батьківщини; д) створити умови для більш детальнішого вивчення проблем розвитку рідного краю та зробити особистий внесок у вдосконалення його життя.

Змістовно-методичне забезпечення процесу формування краєзнавчої компетентності студентів-географів реалізується в рамках навчально-методичного комплексу з курсу за вибором «Краєзнавство та методика його викладання». Вибір форм змістовно-методичного забезпечення визначається метою, змістом роботи, досвідом викладача.

Висновки і пропозиції. Отже, визначений нами комплекс педагогічних умов здатний позитивно впливати на структурні компоненти краєзнавчої компетентності майбутніх географів. Проте необхідно зауважити, що для забезпечення кращих результатів даних умов необхідно постійно удосконалювати практичний інструментарій, урізноманітнювати методи, краєзнавчі засоби

та організаційні форми, які необхідні для реалізації кожної конкретної умови. Використання комплексу розглянутих педагогічних умов формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів сприяє інтенсифікації навчального процесу, становленню різнобічної особистості майбутнього фахівця, який володіє необхідними якостями для краєзнавчої діяльності в сучасному суспільстві.

Список використаної літератури:

1. Литвиненко С.А. Соціально-педагогічна підготовка майбутнього вчителя : монографія. Рівне, РДГУ., 2004. 302 с.
2. Никитина Е.Ю. Теоретико-методологические подходы к проблеме подготовки будущего учителя в области управления дифференциацией образования. Челябинск, ЧГПУ. 2000. 207 с.
3. Скаткин М.Н. Совершенствование процесса обучения. Проблемы и суждения. Педагогика. Москва, 1971. 206 с.
4. Сластенин В.А. Педагогика : учеб. пособ. для студ. высш. пед. учеб. заведений. Москва : Академия, 2004. 3-е изд. 576 с.
5. Тарасюк В.А. Теоретические основы педагогического стимулирования : дисс. ... д-ра пед. наук. Карачаевск, 1997. 316 с.

Chala O. Pedagogical conditions of formation of local lore competence of future geographers in the process of professional training

The article provides a brief analysis of the presence of a local history component in the process of professional training of future geographers, which allows to realize the leading tendencies of development of education and to pass from the general education of the citizen as a whole to the formation of a representative of a specific territorial socio-cultural community and a person with all his or her individual characteristics and abilities. The analysis of modern psychological and pedagogical literature on the use of local lore in educational and educational process is made. The most important aspects of realization of local lore competency of the future geographer are determined. It is established that the presence of appropriate pedagogical conditions is the driving force of the process of formation of local lore competence of future geographers. Therefore, for the effectiveness of the pedagogical process, specific pedagogical conditions have been identified and substantiated, the choice of which can provide stable indicators of a particular pedagogical result in our case, and the formation of the local geographic competence of future geographers in the process of professional training. It has been found that active cognitive lore may not be effective unless adequate incentives are created for the positive motivational, emotional and volitional spheres of geography students. The methods of motivation in the process of formation of local lore are revealed competence. It is characterized that different activities contain all the necessary components for acquiring relevant local knowledge, practical skills and competences. It is determined that one activity cannot replace another, therefore, when engaging future specialists in local lore, it is advisable to use a complex of the above activities. It is emphasized that the interrelation of the content and methodological components allows to solve a number of tasks aimed at the formation of local lore. It is concluded that the use of a set of considered pedagogical conditions for the formation of local lore will contribute to the intensification of the educational process, the formation of a versatile personality of the future specialist, who will have the necessary qualities for local lore in modern society.

Key words: pedagogical conditions, local lore component, local lore preparation, local lore, internalization, methods of motivation.